کۆمیدیای کەرایەتی

لێدوانی: عەبدولڕەزاق بیمار
(بەغدا)

خوێنەری خۆشەویست دەزانێ خۆ هونەر بە گشتی و ئەدەب بەتایبەتی هەر بریتی نییە لە ڕووی گرژ و فرمێسک و هەناسە و ڕوانینی ژیرانەی لەسەر لۆژیک دامەزراو. هەر بریتی نییە لە لایەنی مژاویی ژیان و خوتبەخوێنی و ئامۆژگاری و ڕاخوڕین! بەڵکو دیویکی تری هونەر و ئەدەب، ڕووناکی و خەندە بەخشین و دڵخۆشی و تەوس و پلار و پێکەنینە.

ئەگەر ئاوڕێکی مێژوویی لە ئەدەبێکی کۆنی وەکو ئەدەبی یۆنان بدەینەوە، دەبینین ئەفلاتوون لە هەموو جێیەکی (شارە مایەدارە)کەیدا، بە شوێن خەڵکی ڕووخۆش و پێکەنین هێن و شتی گاڵتەبازیدا گەڕاوە، چونکە پێکەنین لە سەرەتای بوونەوە خواستێکی مرۆڤانە بووە.. شا و گەدا و گاڵتەنەزان و گاڵتەجاڕ لە سێبەریدا هەموو لە یەک ئاستدا دەبن.

هەروەها ئەرستۆ وتوویەتی: هونەری کۆمیدیاش وەکو هونەری مەرگەسات، دەروون پاک دەکاتەوە و دەیگەیەنێتە (کاتارسیدس). جا لەو یۆنانەدا لە تەک شانۆگەریی بەناوبانگی مەرگەساتدا، کۆمەڵێک شانۆگەریی کۆمیدیاش لەو ساوە تائێستا ماوەتەوە و جێی ڕێز و شانازین.

شکسپیری مەزنیش شان بەشانی شانۆگەریی تراژیدیا بەناوبانگەکانی، کۆمەڵێک شانۆنامەی پێکەنین هێن و کۆمیدیای هەیە.

لە ڕاستیی ژیانیشدا وا دەبینم زۆربەی کەس دەتوانن خەڵک خەمبار بکەن و تاڕادەی گریان هەڵیان پێچن، بەڵام کەمیان دەتوانن دڵی خەڵک شاد بکەن و بیانخەنە پێکەنین. زۆر ئاسانە خەڵک زیز یان خەمبار بکەیت، بەڵام زەحمەتە بتوانی بە خەندەی لێو دڵیان ڕووناک بکەیتەوە.

لە لایەنی داهێنانیشەوە ئەدەبی کۆمیدیایی هیچی لە ئەدەبی دی کەمتر نییە، بەڵکو وەکو شارەزایان دەڵێن لە ژیانی خەڵک نزیکترە و چاکتر دەتوانێ خەم و خەیاڵ و هەڵسوکەوتی مرۆڤان بخاتە چوارچێوەیەوە، چونکە هەژار و پاڵەوانی ژین و گوزەران دەگرێتە بەرچاو و بەند نییە بە وێنەگرتنی پاشایان و سەرکردە و ئەندامانی چینە بەرزەکان.

بوونی ئەم جۆرە هونەرە کارێکی سروشتی و پێویستە، چونکە مرۆڤ پێویستی بە بینینی دیمەنی سەیر و بیستنی قسەی خۆش و ڕەخنەی بە تەوس و لاساییکردنەوەی ئێسک سووکانە و کاریکاتۆر و نوکتە و هەموو ئەو شتانەیە کە پێکەنین پەیدا دەکەن. مرۆڤ بەبێ پێکەنین هەڵناکات و زانا و فەیلەسووفان وەکو نان و ئاو حیسابیان بۆ کردووە.

(مەکدوگل) دەڵێ: پێکەنین غەریزەیەکی گرنگە و زۆر سوودی زیندوو بەخشی هەیە، خەم و پەژارە لادەبات. (ئەمرسون) دەڵێ: ئەگەر پێنەکەنی زۆربەی بەدی و خەوش و هەڵەکانت دەخەیتە ڕوو، ژیان چ دەهێنێ ئەگەر خەندەی تێدا نەمێنێ!؟ چونکە ژیان بەبێ پێکەنین وەکو سەحرایەکی وشک و برنگێن وایە نە ڕووناکی و نە ژینی تێدا نییە.

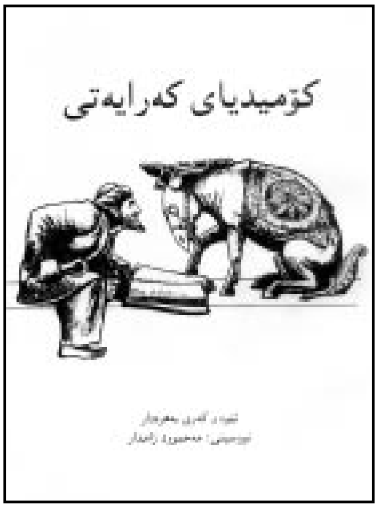

پێکەنینیش هەر لە ئارەزوویەکی هەوایی و بێ بناغەوە نایەت، بەڵکو زۆرجار لەسەر بناغەی فیکر و ڕەخنەگرتن و چاکسازی و چارە دەکرێت، هەروەها تێکەڵ بە سیاسەتیش دەبێت و لە کۆڕی خەباتدا دەور دەگێڕێت. هەر پێکەنین خۆی هەڵدەگرێ هەر بۆ ڕابواردن و قسەی فێنک بێت هەڵدەگرێ مەبەستێکیشی لەژێردا بێت و ئامانجێک بپێکێت.. ئەمەش لە مەیدانی هونەردا بە ڕوونی لە کاریکاتۆردا دەردەکەوێت.

وا بزانم هەر گەلە و ئەدەبەکەی بریتییە لە کۆمیدیا و تراژیدیا. هەڵوێستی گاڵتەنەزان و گاڵتەجاڕ، جا ئەمیان کەمتر و ئەویان زۆرترە یان بە پێچەوانەوە، بەڵام دروست نییە و ناکرێ هەریەک لایەنی هەبێت! بەتایبەتیتر بڵێین لایەنی گاڵتە و پێکەنینی نەبێت.

گەلی ئێمە ڕەنگە لەبەر باری ژینگە و ڕووداو و کارەساتی مێژوویی بەرهەمی خەم و گریامان زۆر و بە بڕشت بێت.. حەیرانمان، لاوکمان، مەقام و هەندێ سترانمان خەماوین تاڕادەی گریان. حیکایەت و بەیت و چیرۆکی هۆنراوە ئەگەر نەڵێم هەمووی بەڵکو زۆربەی زۆری هەڵوێستی بەڕاستی و گاڵتەنەزان و تراژیدیایان گرتووەتە بەر. دیوانی شاعیرانمان هەر لە مەلای جزیرییەوە تا شاعیرانی سەدەی نۆزدەمین هیچ پەنجەرەیەکیان بۆ شەماڵی گاڵتە و پێکەنین نەکردووەتەوە. تەنانەت هەڵبەستی هەجوشمان کەمە.

بێگومان باری ژیان و ژینگە و ڕەنگدانەوەی لە دەروونی گەلی کورددا بە ڕوونی دیارە، دوور و نزیک، هەستیان بەو جۆرە ژیانە و بەو بارە دەروونییە کردووە، ئەوەتا نووسەرێکی ڕۆژاوایی جواناڤان ڕاندل بەم جۆرە دەربارەی کورد دواوە:

«لە هەڵبەستێکی کۆندا هاتووە کورد لە چارەی نووسراوە. هەزار خەم و کەسەر هەڵگرێ، هەزار فرمێسک بڕێژێ، هەزار شۆڕش بەرپا بکات و هەزار هیوا دابگیرسێنێ.»

بەڵام لەسەر ئەوەشەوە گەلەکەمان حەز لە پێکەنین دەکات... ئەگەر وانەبووایە دیوانی شێخ ڕەزا ئاوەها ئاگری نەدەکردەوە و لای خەڵکی بەڕێز و خۆشەویست نەدەبوو، سەرەڕای ئەو هەموو سەر گوزەشتە و قسەی خۆش و لە کۆڕ و دیوەخاناندا دەگێڕدرێتەوە و سوحبەت لەگەڵ یەکتردا دەکرێت. هەروەها لە هەندێ لاوک و دیلانە و چیرۆکی میللیدا دیمەنی کۆمیدی بەرچاو دەکەوێ. لە سەردەمی تازەشدا ڕۆژنامەکان هەندێ وتاری گاڵتەجاڕی و تەوس و پلار و گۆشەی پێکەنینیان بڵاوکردەوە. پاشان کەم کەم چیرۆکی تەمسیلی سەر ڕادیۆ و شانۆیی کۆمیدیایی پەیدا بوو.

لەم بوارەدا، کتێبی (کۆمیدیای کەرایەتی)ی نووسەری ڕۆژنامەنووس مەحموود زامدار کارێکی دیار و ڕەنگینە، نیشانەی بەهرەداری و گاڵتە دۆستی و ڕوح سووکییە. ئەم کتێبە ساڵی (١٩٩٤) بە چاپێکی ڕێکوپێک و چەندین وێنەوە بڵاوکراوەتەوە.

کتێبەکە پێشکەش کراوە بە کەر. کەرایەتی، کە ڕیلۆژیا، کەریالیزم و کەرانی دی... دوای زەڕین واتا (پێشەکی) بە پێناسەی کەر دەست پێدەکا کەوا «دەعبایەکی (هێمن) و (هەژار) و (ناکام)ە مع سبق الاصراریش گەوج و تڕەفام و گەلۆرە، دانیشتووانی کەر لەسەر ڕووی گونی زەوی بەپێی (احصائیة)یەکی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە نا یەکگرتووەکان و یۆنسکۆ (٦٥) ملیۆن کەرە.» ئیتر دێتە سەر باسی کەریۆلۆژی و دێتە سەر ناوی کەر بە دوازدە زمانان و چۆنیەتیی ئەو زمانەی کەر لێی تێدەگات و مەقامی زەڕە و ڕەوشتی کەر و کۆمەڵایەتی و ئارایشت و مەسەلەی زایندەیی کەر.

بەڵام نیشانەی ڕەسەنیی کەر فەلسەفییانە باس دەکا. کە گوایە کەری ڕەسەن (خاڵێک بە قەد پەنجاییەک بە دەستیەوەیە و مووی لێ نایە و دەکەوێتە دیوی ناوەوەی دەستی لە ژوور چۆکییەوە) ئەنجا دەڵێ: «لام وایە هەر ئەمەیشە کێشەی ئەبستمیو کەرایەتی لەنێو ئەنتلجنسیای ئێمەدا بەرپا کردووە. جا ئەگەر کەر ئەم هەموو ئەدگار و خاسیەتانەی هەبێت و (ئەنتولۆژیای) کەرایەتی نەبێ.. کەس نەتوانێ دەرکی پێ بکات»..

پاشان دێتە سەر ئەوەی لە کوردەواری و زمانی کوردیدا، هەروەها لە زمانانی بیانیدا دەربارەی کەر چی وتراوە، لەم ڕووەوە، گەلێ شتی سەیر و سەمەرە دەگێڕێتەوە، بەڵام سەیر و سەیران لە باسی کەر و دیپلوماسیەتدایە کەوا باڵیۆزی دەوڵەتان بە شێوەزاری زمان و نەریتی خۆیان قسە دەکەن.

وا چاکە ئەم بڕگەیە بۆ خوێنەرانی بەڕێز دووبارە بکەینەوە:

باڵیۆزی ژاپۆنی: چەندیها کەریان چەندیهاها.

باڵیۆزی ئیتالی: سنیۆر ئەمیلیو کەرۆ.

باڵیۆزی ڕووسی: کەریا تڕسۆڤ و خاتوونەکەی کوزکی قەشاویشۆف.

باڵیۆزی ئەمریکایی: مستەر کەندیرا و خاتوونەکەی سوزان مێکێر.

باڵیۆزی فەرەنسی: مسیۆ ژوژو و کەرکی و خاتوونەکەی کوزها سمدار.

باڵیۆزی ئینگلیزی: مستەر ئەپۆ کێر و کەر و خاتوونەکەی ئۆڤیلیا کێردار.

باڵیۆزی ڤێتنامی: گام کوز کەر گام.
باڵیۆزی چینی: کەرنای گاک.
باڵیۆزی کوێتی: احمیر فریخ آل الصباح
باڵیۆزی ئوردونی: عبدالماجد الحماميري.
باڵیۆزی جەزایری: مصنیاک بوحمیر.
باڵیۆزی تورکی: رفعت ایشک اوغلو.
باڵیۆزی ئێرانی: إنتصا بی قائم خر.
باڵیۆزی بەحرانی: عبدالله زب الحمیر.
باڵیۆزی سعودی: مظروط المصيريط.
باڵیۆزی زامبی: داود ناڵ ناڵ.
سەرۆکی کۆنگرەی بێ لایەن: جیوجو کرش کرش.

ئەمجا بابەتی کتێبە ڕەنگاڵەکە دێتە سەر ئەو هەڵبەستانەی بۆ کەر وتراون وەکو بێکەس، شێخ ڕەزا، کانی، دیلان، حاجی، حەمەسدیق، بێ بەش، شێخ سەلام و شاعیرانی تریش کە ناویان نەنووسراوە و نموونەی هەڵبەستەکانیان نووسراوە و بە (ترە شاعیر) و (بێ ئەدەبێک) و (پیرەکەر) و هی دی... پێشکەشیان دەکات. دەبینی شاعیرێک شیوەن بۆ کەرە مردووەکەی دەکات، شاعیرێکی تر بە پێچەوانەوە بەم شێوەیە هەجووی کەر و بەرەبابی کەران دەکات:

کورتانی جاشێ بکەی لە حەریر
ئاخوڕی پڕکەی لە خورما و پەنیر
خواردنی ئاو و شەکراو و شیر بێ
کەرەوانەکەی زۆر سرک و ژیر بێ
جوبرائیل بدا ئالیک و ئاوی
تێری خوارد لە جۆ هەڵئەتیزێنێ
سەر و گوێلاکی خەڵقی ئەشکێنێ.

ئیتر پەلوپۆ و قولنچک و بنی گیرفانەکانی شتی سەیرو ئالۆ والای زۆری تێدایە و (٥٨) لاپەڕەیە. پاش ئەمە وەکو پاشکۆ گۆڤارێکی کۆمیدیا دەست پێدەکا کە نووسراوە: «ژمارە سفری گۆڤارێکی ڕۆشنبیریی گشتی کەر بازاری» پڕە لە کورتە هەواڵ و ستوون و گۆشە و هونەری ڕۆژنامەنووسی و شایانی خەنین و خوێندنەوەیە. لەم گۆڤارەشدا، نموونەیەک شیعری بیانی نووسیوە کە شیعری کەریلۆڤیچە، بە زمانێک نووسراوە هەموو کەسێک تێی دەگا.

ئەمە کۆپلەی یەکەمیەتی:

ریکا ل سوسیا ل کەراتیخۆف
ئەنگلو کەرکوول تراوی
کەر تا تیخوف.. چروودی چروودی دیموکرات
کەرانیخا.. میللۆ، ترپللۆ، سمیللۆ

ریکال ریکال سوسیالیزم
کەرەشمودی.. کەریترۆکا، سوسیال.

هەرچۆنێک بێت، ئەم کتێبە ڕەنگینە بەرهەمێکی بوێرانە و پڕ لە داهێنان و وردەکاری و هونەر نواندنە لە کۆڕی قسەی خۆش و پێکەنین و گاڵتەجاڕیدا، بەڵام ئەگەر بە چاوی ڕەخنەگرانەوە هەڵی سەنگێنین، وا پێویست دەکا لە چەند لایەنێکەوە لێی بکۆڵینەوە:

– کتێبەکە لەنێوان پێکەنین و گاڵتە پێکردندا، یان لەنێوان گاڵتە و گەپی بێ مەبەست و ڕەخنەگرتن و تەوسدا.

– وشەی شەرم هێن و کۆمەڵ پەسند نەکەر، مەسەلەی جینس بەزەقی.. ئایا دەبێ بۆچی لە باسی کەردا مەسەلەی زایندەیی سەربار بکرێ، دەبێ لەبەر ئەوەبێ کە کەر لەبەر هێز و زەڕەزەڕی بووبێتە سیمبۆلی جینس؟

– تێکەڵ بوون، هەندێ جاریش ونبوونی مەبەست و ڕێبازی نووسەر.

لێرەدا درێژە بەشیکردنەوەی ئەم سەرنجانە نادەین و نموونە لە کتێبەکە ناهێنینەوە، بەڵام هەر بە کورتی دەڵێین لە زۆر شوێن پێکەنین تێکەڵ بە گاڵتە پێکردن دەبێت کەوا ڕەخنەی کۆمەڵایەتی، تەنانەت سیاسیشی دەچێتە ناو بەڵکو دەبێتە بڕبڕاگەی گاڵتەکە.. نووسەر چ بە دەستی ئەنقەست یان بەبێ ئاگایی زۆرجار هەردوولا تێکەڵ بە یەک دەکات، یان کە لایەنە ڕەخنەییەکە هەیە مەبەستی تەواوی نووسەر و بیر و بۆچوونی خۆی دیاری ناکات، زۆر جاریش وەکو دەڵێین «لە ناڵیش دەدا و لە بزماریش». جاری وا هەموو لایەنەکان دەداتە بەر گورزی پەلامار. هەندێ جار گاڵتەکە سەر دەکا و دەگاتە ئاستی (جوێن) و پەلامار.

لایەنێکی گرنگ و بەرفراوانی کتێبەکە، مەسەلەی جینسە.. کە لە هەموو بابەتاکاندا پیاو زاڵ و سەرکەوتوو دیارە و شەرم و بێ ئابڕووییەکە ژنان دەگرێتەوە.. گەلێ بابەتی وای تێدا هاتووە کە تۆ ناتوانیت لە کۆمەڵی پیاو و ژناندا بەبێ شەرم و هەست بریندارکردن باسیان بکەیت.. پەردەپۆشی و هونەر نواندن لە گێڕانەوەی قسەی خۆشدا پێویستە. ئەمڕۆ گاڵتە و تەوس و هەجوو کاری لە جوێن و باسی توخمبازی و وشەی ڕەوشت رووشێن ڕزگاریان بووە..

کتێبی (کۆمیدیای کەرایەتی) بەڕای من پەکی لەسەر ئەم جۆرە شێوازە دڕ و بازاڕییانە نەکەوتووە، چونکە جگە لەو بابەتەش ئەوەی باسی کردووە شایانە ببێتە کۆڵەکەی نەلەرزیوی کۆمیدی بابەت.